

ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/39221472>

Мидель А. М.,

*аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ ОBOB'ЯЗКУ В ТРУДОВОМУ ПРАВІ

CERTAIN ISSUES OF SPECIFIC PERFORMANCE IN LABOUR LAW

В статті автором досліджуються питання застосування такого способу захисту як примусове виконання обов'язку в натурі. Зазначається, що вказаний спосіб захисту є предметом дослідження, передусім науки цивільного права. Водночас, враховуючи, що зміст сучасних трудових правовідносин може включати низку різноманітних обов'язків обох сторін, а також зважаючи на недостатню врегульованість питань захисту у вітчизняному трудовому законодавстві, питання сутності та сфери допустимості примусового виконання обов'язку набуває значної актуальності.

Наголошується, що означення вказаного способу захисту розглядаються в науковій літературі з боку зобов'язаної сторони, проти якої застосовується зазначений спосіб захисту, а також з точки зору управленої сторони, що вимагає застосування цього способу захисту. Примусове виконання обов'язку в натурі передбачає для зобов'язаної сторони обмеження її свободи, тобто вторгнення у сферу особистої свободи. Зазначене унеможливує примусове виконання по відношенню до обов'язку працівника виконувати трудову функцію. Автор стверджує, що характер компенсаційного впливу примусового виконання обов'язку на правове становище управленої сторони та ціль цього способу захисту з точки зору управленої сторони потребує детального аналізу. В статті наводиться спроба уточнити результати застосування примусового виконання обов'язку в натурі з точки зору управленої сторони.

З огляду на характер та спрямованість впливу примусового виконання на становище сторін правовідношення в статті робиться спроба окреслити деякі аспекти, пов'язані із сферою допустимості цього способу захисту, а також її визначенням. Стверджується, що український правопорядок допускає застосування примусового виконання обов'язку. Водночас, автор зауважує, що цей спосіб захисту не є універсальним і сфера його застосування не може бути абсолютною.

Ключові слова: *трудове право; захист права; способи захисту прав; правовий примус; примусова праця.*

In the article, the author examines the issue of applying such a remedy as specific performance. It is noted that the specified remedy has been researched, primarily, within the science of civil law. At the same time, taking into account that the content of modern labour relations may include a number of various obligations of both parties, as well as taking into account the insufficient regulation of remedies in Ukrainian labour legislation, the question of the essence and scope of admissibility of specific performance is of significant importance.

It is emphasized that the remedy of specific performance is defined in the literature from the point of view of the obliged party against whom this remedy is applied, as well as from the point of view of the aggrieved party who asks for specific performance of a respective obligation. Specific performance implies for the obliged party a limitation of its freedom, that is, an invasion in the sphere of personal freedom. This makes specific enforcement impossible in relation to the employee's obligation to perform work under the employment agreement. The author claims that the nature of the compensatory effect of specific performance in relation to the legal position of the aggrieved party and the purpose of this remedy from the point of view of the aggrieved party requires a detailed analysis. The article attempts to clarify the results of the application of specific performance from the point of view of the aggrieved party.

Given the nature and focus of specific performance's impact on the position of the parties to the legal relationship, the article attempts to outline some aspects related to the scope of admissibility of this remedy, as well as its definition. It is claimed that Ukrainian law generally allows the application of specific performance. At the same time, the author notes that this remedy is not universal and the scope of its application cannot be absolute.

Key words: *labour law; protection of rights; legal remedies; legal coercion; forced labor.*

Постановка проблеми. Питання наслідків та допустимості застосування примусового виконання в натурі та його доктринального обґрунтування має істотне значення для системи способів захисту суб'єктивних прав та її розуміння. Вказані питання здебільшого досліджувались не у сфері трудо-правової доктрини, а в межах доктрини цивільного права. Це, зокрема, пов'язане з тим, що українському трудовому законодавству бракує визначеності в баченні сутності способів, заходів, засобів захисту права та їх видів [1, с. 297]. З іншого боку спостерігається тенденція до розширення змісту трудових правовідносин за рахунок нових обов'язків сторін. Брак законодавчого врегулювання та розширення змісту трудових правовідносин надає вказаній проблематиці не тільки істотне теоретичне, а й важливе практичне значення для трудового права, що обумовлює актуальність цього спектру наукових досліджень.

Завдання статті. Завданнями цієї статті є здійснити уточнення функції примусового виконання обов'язку з точки зору впливу цього способу захисту на управлену сторону та окреслити підхід для оцінки допустимості цього способу захисту.

Виклад основного матеріалу. В науковій літературі можна зустріти двоякі точки зору щодо визначення примусового виконання обов'язку в натурі – в залежності від функції цього способу захисту, на яку спрямовується фокус уваги. По-перше, примусове виконання обов'язку в натурі визначається через вплив цього способу захисту на зобов'язану сторону. Так, функцією примусового виконання в натурі виступає забезпечення вчинення зобов'язаною стороною очікуваної від неї дії. За твердженням О. О. Кота «зазвичай примусове виконання обов'язку в натурі використовується для того, щоб у примусовому порядку змусити порушника вчинити активні дії, які становлять зміст його обов'язку» [2, с. 92]. І. Й. Пучковська зазначає, що примусове виконання обов'язку в натурі характеризується тим, що порушник за вимогою потерпілого повинен реально виконати ті дії, які становлять предмет його зобов'язання» (наприклад, передати річ, виконати роботу, надати послуги) [3]. На думку А. С. Новосад, «примусове виконання обов'язку в натурі як

спосіб захисту цивільного права означає, що зобов'язана особа має виконати чітку визначену дію, що становить предмет зобов'язання на користь особи, суб'єктивні права якої були порушені.» [4, с. 113]. Характеристику примусового виконання в натурі саме в такому його прояві (як впливу на зобов'язану сторону для вчинення очікуваної від неї та обіцяної нею дії) дають також й зарубіжні вчені. Т. С. Улен зауважує, що примусове виконання обов'язку (в термінології англо-американського права воно іменується як “specific performance”) являє собою такий судовий наказ (англ. – “judicial order”), яким від зобов'язаної особи вимагається виконати її договірну обіцянку або забороняється їй виконувати зобов'язання на користь іншої сторони [5, р. 364]. Отже, з цієї точки зору примусове виконання характеризується примусом зобов'язаної сторони до вчинення тієї дії, яку зобов'язана сторона й повинна була вчинити. Зазначена характеристика примусового виконання є універсальною і стосується також примусового виконання обов'язків в трудових правовідносинах.

По-друге, примусове виконання обов'язку в натурі визначається через аналіз впливу цього способу захисту на становище (правове становище) управленої особи. Іншими словами, становище управленої особи розглядається як функція від примусового виконання обов'язку в натурі. На думку Г. Трейтеля, примусове виконання в натурі можна розглядати як процес, в результаті якого кредитор отримує фактичний предмет відповідної угоди настільки близько, наскільки це можливо [6, р. 6]. Схожу позицію висловлює А. Шварц, стверджуючи, що примусове виконання обов'язку складає найбільш точний спосіб забезпечити компенсаційну ціль договірному способу захисту, оскільки надає кредитору саме те виконання, на яке кредитор і розраховував [7, р. 274]. І. В. Ільченко зауважує, що «примусове виконання обов'язку в натурі дає змогу кредиторі повністю або частково поновити своє порушене право та отримати той результат, заради якого й укладався цивільно-правовий договір» [8, с. 131]. Отже, в літературі відзначається, що примусове виконання дозволяє управленій стороні досягнути того результату, в якому і полягав її інтерес.

Вище окреслені дві точки зору, дві призи, крізь які можна аналізувати примусове виконання обов'язку: з точки зору управненої сторони та з точки зору зобов'язаної сторони. Таким чином, в науковій літературі примусове виконання обов'язку в натурі розглядається як такий спосіб захисту, в силу якого, з одного боку, зобов'язана сторона *примушується вчинити дію, яка їй очікувалась від неї*, та, з другого боку, управнена сторона *отримує те, заради чого вона вступала у відносини*.

Друга частина вказаного вище означення (а саме, що управнена сторона отримує те, заради чого вступала у відносини) потребує деякого уточнення. Як видається, не можна беззастережно стверджувати, що управнена сторона, в силу примусового виконання в натурі, отримує очікуваний результат в тому сенсі, що повністю задовольняється її інтерес в належному виконанні. Іншими словами примусове виконання обов'язку не гарантує для управненої сторони повного задоволення її інтересу в належному виконанні. Від примусового виконання в натурі управнена сторона отримує, передусім, *фактичний результат*, який, однак, не обов'язково в повній мірі втілює та відображає її інтерес.

В результаті примусу до виконання управнена сторона отримує на свою користь фактично те, що їй очікувала (ту ж дію). Однак управнена сторона не обов'язково отримує той результат, який був би наявний в разі належного виконання обов'язку або який був би наявний, якби сторони взагалі не вступали у правовідношення. Іншими словами примусове виконання обов'язку в натурі не неодмінно дозволяє компенсувати позитивний чи негативний інтерес управненої сторони. Для прикладу, якщо особа була зобов'язана здійснювати ремонтні роботи щодо автомобіля, що здійснює вантажні перевезення¹, однак не зробила цього. У такій ситуації, внаслідок примусу її до виконання цього обов'язку в натурі, управнена особа, чие право було порушене, отримує вчинені дії по ремонту автомобіля (як наслідок, – справний автомобіль). Якщо проаналізувати ситуацію з точки зору фактів, то справді можливо стверджувати, що управнена сторона, в силу

примусу до виконання в натурі, отримала той результат (фактичний), на який розраховувала, вступаючи у відносини, – виконані дії по ремонту автомобіля. Втім, як видається, не можна стверджувати, що примусове виконання досягло в цьому випадку своєї задекларованої цілі – надати управненій особі, те на що вона розраховувала. Адже ремонт був здійснений не в строк і управнена сторона втратила внаслідок цього частину доходу. Зазначене буде справедливим і в ситуації, коли роботодавець порушує свій обов'язок надати виборному профспілковому органу приміщення з необхідним обладнанням, зв'язком, опаленням, освітленням, прибиранням, транспортом, охороною, що передбачено частиною 2 статті 42 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» та колективним договором (угодою). Примус роботодавця до виконання цього обов'язку в натурі (примус до надання належного приміщення) ніяк не враховує час, протягом якого приміщення було відсутнє і профспілковий орган не міг належним чином функціонувати. Наведений аналіз та приклади дозволяють здійснити уточнення функції примусового виконання в натурі. На наш погляд, розглядуваний спосіб захисту забезпечує досягнення саме деякого *фактичного результату*, на який розраховувала управнена сторона, чие право було порушене.

Здійснивши вказане уточнення, функцію примусового виконання обов'язку в натурі можна сформулювати наступним чином: функцією примусового виконання обов'язку в натурі з точки зору управненої сторони виступає досягнення деякого факту або фактичного становища.

Зазначені вище коментарі та уточнення видаються важливими та необхідними для розгляду питань застосування примусового виконання в натурі в розрізі трудо-правової проблематики, а також питань щодо допустимості застосування цього способу захисту. Передусім, слід відзначити, що наш правопорядок, як і більшість сучасних правопорядків, загалом, допускає можливість примусу до виконання обов'язку в натурі. Про таку можливість прямо вказано в статті 16 Цивільного кодексу України. В трудовому законодавстві, натомість, питання способів захисту і, зокрема, примусового виконан-

¹ Для цілей цього прикладу, припускаємо, що правопорядок допускає примусове виконання подібного роду обов'язку особисто вчинити дію.

ня обов'язку є майже нерегульованими. Втім, зважаючи на відсутність чіткої законодавчої заборони, а також допустимості примусового виконання у суміжній галузі приватного права (у цивільному праві), можна припустити, що застосування примусового виконання в натурі може мати місце і в трудовому праві.

Ствердивши незабороненість застосування примусового виконання в натурі, треба одразу ж зауважити, що цей спосіб захисту не може бути універсальним. Іншими словами, цей спосіб захисту не є і не може бути таким, що може застосовуватись щодо всіх порушених обов'язків. Обмеження сфери його застосування диктуються самою його теоретичною моделлю. Так, не може бути реалізовані примус до виконання того обов'язку, виконання якого вже стало неможливим: такий обов'язок є непридатним до примусового виконання (адже не можна вимагати або примушувати вчинити неможливе). Також неможливим є примус до виконання так званих негативних обов'язків – зміст яких полягає в утриманні зобов'язаної сторони від вчинення дії. Для прикладу, не можна забезпечити виконання в натурі обов'язку працівника не працювати на конкурента або не розголошувати конфіденційну інформацію роботодавця після того, як працівник уже порушив ці обов'язки. Враховуючи це, не міг би функціонувати такий правопорядок, який у разі невиконання обов'язку в якості способу захисту передбачав би лише примусове виконання в натурі [9, с. 322].

Вище зауважені дві важливі тези. По-перше, примус до виконання обов'язку є прямо не забороненим в трудовому праві України та, по-друге, цей спосіб захисту не є і не може бути універсальним. Вказане, в свою чергу, об'єктивно обумовлює потребу в пошуці та виокремленні критеріїв, коли примусове виконання є допустимим або навіть необхідним. В межах цієї роботи вважаємо необхідним окреслити деякі вихідні аспекти зазначеної проблематики.

Як було вказано вище, примусове виконання обов'язку в натурі необмінно передбачає застосування примусу до зобов'язаної особи. Цей примус застосовується з метою забезпечення вчинення зобов'язаною особою тих дій, що від неї й очікувалися. Слід враховувати, що

сучасні трудові правовідносини характеризуються широким обсягом прав та обов'язків їх учасників. Окрім необхідних та ключових для трудових правовідносин обов'язків виконувати трудову функцію, забезпечувати належні умови праці та оплачувати працю (вдало відображені в частині 1 статті 21 Кодексу законів про працю України), існують також низка інших обов'язків, що можуть покладатись на сторону трудовим договором чи законодавством. Йдеться, зокрема, про обов'язки працівника дотримуватись режиму конфіденційності, обов'язки роботодавця надавати працівнику роботу або створювати для працівника особливі умови (наприклад, надати житло чи службовий автомобіль), обов'язок роботодавця створити належні умови для діяльності професійної спілки, обов'язок роботодавця надати відпустку тощо.

В межах трудового законодавства та науки трудового права загальноновизнаною є недопустимість примусового виконання того обов'язку, який і визначає сутність трудового договору, – обов'язку працівника виконувати трудову функцію. З позитивістської точки зору це можна обґрунтувати із посиланням на низку нормативних документів, що забороняють примусову працю (стаття 43 Конституції України, Конвенція Міжнародної організації праці про примусову чи обов'язкову працю № 29 від 28.06.1930 р., стаття 8 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. та ін.). В доктрині відзначається, що обов'язкова праця характеризується повинністю, примушуванням, поневоленням [10, с. 103]. Втім необхідно також відзначити, що, загалом, існують також і відмінні думки. Для прикладу, А. Кронмен стверджує, що, неприємність примусового трудового відношення (англ. – “unpleasantness of a forced employment relation”) не повинна бути підставою для безумовної відмови для здійснення відповідного примусу, якщо сторони погодили це в договорі [11, р. 372–373]. Окрім того, в цивілістичній літературі, загалом, також не виключають можливості застосування примусового виконання обов'язків з підядру та надання послуг [3, 12], тобто тих обов'язків, що мають трудо-правову природу, а тому є близькими до обов'язку працівника виконувати трудову функцію.

Що стосується інших трудо-правових обов'язків, приклади яких наведені вище, то їх законодавче регулювання та доктринальна розробка не є такою обширною. Значна кількість трудо-правових обов'язків сторін трудових відносин породжує потребу виокремити та випрацювати деякі загальні правила допустимості такого способу захисту.

Примус, який застосовується в межах примусового виконання в натурі, може розглядатись як надмірне вторгнення у сферу особистої свободи особи, щодо якої застосовують цей спосіб захисту [6, р. 8]. Надмірне вторгнення та відчуження свободи особи має місце, наприклад, при примусі до особистих дій. Це й обґрунтовує недопустимість, з точки зору сучасних уявлень про право, примусу працівника до виконання трудової функції. Таким чином, для визначення допустимості примусового виконання в натурі потрібно, передусім здійснити оцінку впливу цього способу захисту на сферу особистої свободи зобов'язаної особи. З іншого боку функцією примусового виконання обов'язку є досягнення деякого факту або фактичного становища. Виконання, що очікується від зобов'язаної сторони, може, з огляду на обставини, становити істотне суб'єктивне (випадкове) значення для управленої сторони, яке правопорядок в особі юрисдикційного органу може визнати та захистити. Це обумовлює необхідність здійснити оцінку того значення, яке, з огляду на обставини, має факт або фактичне становище, яке переслідується управленою стороною при заявленні вимоги про примусове виконання.

Отже, якщо у правопорядку допускається можливість примусу до виконання обов'язку взагалі, то сфера допустимості використання цього способу захисту у трудовому може окреслюватись, виходячи із наступного. По-перше, необхідним кроком є проведення оцінки міри вторгнення в особисту свободу зобов'язаної особи внаслідок реалізації примусового виконання обов'язку. По-друге, вирішення питання щодо допустимості цього способу захисту має ґрунтуватись на оцінці значимості фактичного становища, що переслідується управленою сто-

роною при застосуванні примусового виконання. Здійснивши вказані оцінки, можна зробити висновок про допустимість примусового виконання певного обов'язку. Так, для прикладу, слід вважати допустимою вимогу працівника(-ів) чи представницького органу працівників щодо реального забезпечення роботодавцем належних умов праці, оскільки зазначена вимога має на меті забезпечити безпеку для життя та здоров'я працівників. Значення фактичного становища (безпеки умов праці), що переслідується працівниками, є вищим, ніж міра вторгнення в особисту свободу роботодавця.

Висновки. Примусове виконання обов'язку з точки зору зобов'язаної особи, проти якої воно спрямоване, передбачає вторгнення у сферу її особистої свободи. Надмірне вторгнення у сферу особистої свободи зобов'язаної особи слід вважати недопустимим. Особливо чітко це проявляється у разі примусу до особистого вчинення дій, наприклад, примусу працівника до виконання трудової функції.

Управленій стороні примусове виконання обов'язку, виконання якого очікувалось від зобов'язаної сторони, не здатне забезпечити досягнення того правового результату, на який вона очікувала і який мав би місце, якби обов'язок був виконаний належним чином. Можна, відтак, припустити, що, вимагаючи примусового виконання, управлена сторона переслідує фактичну наявність у неї самого виконання, що, в силу певних суб'єктивних мотивів чи обставин, може мати особливе значення. Іншими словами, примусове виконання обов'язку в натурі забезпечує досягнення для управленої сторони деякого факту або фактичного становища.

Якщо правопорядок допускає вторгнення у сферу особистої свободи особи і допускає примусове виконання виконання обов'язку в натурі, то необхідно встановити випадки, коли такий спосіб захисту є допустимим. Оцінюючи допустимість примусового виконання обов'язку, слід здійснювати співвідношення між значенням виконання, що буде ціллю примусу, для управленої сторони та мірою вторгнення у сферу особистої свободи зобов'язаної сторони.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вавженчук С. Я. Охорона та захист трудових прав працівників : підручник. Харків : Право, 2021. 592 с.
2. Кот О. О. Спеціальні способи захисту суб'єктивних цивільних прав. *Право України*. 2017. № 1. С. 91–100.

3. Пучковська І. Й. Способи захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів. *Цивільне право* : підручник / за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків, 2011. Т. 1. 656 с.
4. Новосад А. С. Щодо питань захисту цивільних прав та інтересів. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 23 лютого 2018 р.). Дніпро : ДДУВС, 2018. С. 63–64. С. 113.
5. Ulen T. S. The Efficiency of Specific Performance: Toward a Unified Theory of Contract Remedies. *Michigan Law Review*. 1984. Vol. 83(2). P. 341–403.
6. Treitel G. Volume 7. Contracts in general, Chapter 16: Remedies for Breach of Contract (Courses of Action Open to a Party Aggrieved). 1976. Berlin, Boston: De Gruyter.
7. Schwartz A. The Case for Specific Performance. *The Yale Law Journal*. 1979. Vol. 89(2). P. 271–306.
8. Ільченко І. В. Примус боржника виконати обов'язок у натурі як договірний зобов'язально-правовий спосіб захисту права власності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету* : Серія: Право. Ужгород : Видавничий дім "Гельветика", 2016. Вип. 37. Т.1. С. 130–133.
9. Huber U. Schadensersatz statt der Leistung. *Archiv Für Die Civilistische Praxis*. 2010. Vol. 210(3/4). S. 319–353.
10. Процевський О. І. Новий зміст права на працю – основа реформування трудового законодавства України. *Право України*. 1999. № 6. С. 101–105.
11. Kronman A. Specific Performance. *University of Chicago Law Review*. 1978. Vol. 45: Iss. 2. P. 351–382.
12. Андрійцьо В. Д. Примусове виконання обов'язку в натурі як спосіб захисту цивільних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2004. 18 с.